

сил відбувається зростання соціал-демократичних течій, представники яких створили нову політичну партію РУП, що стала одним з етапів на шляху формування соціалістичних партій.

ПОСИЛАННЯ

1. Воспоминания о дореволюционном Нежине Александра Николаевича Лазаренко. – К., 1992. – 34 с.
2. Емельянов В.Н. Очерки истории Нежинского земства / В.Н. Емельянов, Т.О. Диденко, Н.М. Дмитренко, В.В. Кулик. – Нежин: ТБК «Орхидея», 2011. – 260 с.
3. Журналы Нежинского уездного земского собрания очередной сессии 1911 года и чрезвычайных собраний 27 февраля и 19 июня 1911 года. – Нежин: Типо-лит. Насл. В.К. Меленевского, 1912. – 474 с.
4. Журналы Нежинского уездного земского собрания очередной сессии 1913 года и чрезвычайных собраний 18 мая и 17 ноября 1913 года. – Нежин: Типо-лит. Наследников В.К. Меленевского, 1914. – 444 с.
5. Журналы Нежинского уездного земского собрания очередной сессии 1914 года и чрезвычайного собрания 6 августа 1914 года. – Нежин: Типо-лит. «Печатник» бывш. насл. Меленевского, 1915. – 479 с.
6. Журналы Нежинского уездного земского собрания очередной сессии 1916 года и чрезвычайных собраний 3-го января, 24-го февраля, 20-го апреля и 17-го июля 1916 года. – Нежин: Типо-лит. «Печатник» бывш. насл. В.К. Меленевского, 1917. – 477 с.
7. Журналы Нежинского уездного земского собрания очередной сессии 1917 года и чрезвычайных собраний 4–7-го марта, 16-го апреля и 4 июля 1917 года. – Нежин: Типо-литография. «Печатник», 1918. – 478 с.
8. Кривобок О.П. Діяльність політичних партій та організацій на Півночі Лівобережжя України в кінці XIX – на початку XX ст.: [монографія] / О.П. Кривобок. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2011. – 202 с.
9. Лейберов О.О. Військовополонені на Ніжинщині в 1916–1917 роках / О.О. Лейберов // Література та культура Полісся. – Ніжин, 2002. – Вип. 17. – С. 138–142.
10. Наумов С. Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.) / Сергій Наумов. – Харків: ХНУ, 2006. – 344 с.
11. Ніжин і Ніжинщина (історичний нарис). Машинопис у 2-х кн. – Ніжин, 1962. – Кн. 1. – 314 с.
12. Ніжин: древній і завжди юний: Матеріали про історію, краєзнавство та топоніміку Ніжина / Л.Б. Петренко. – 3-тє вид., випр. й доп. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – 388 с.
13. Черниговская земская газета. – Чернигов. – 1917, 25 липня.
14. Черниговская земская газета. – Чернигов. – 1917, 6 січня.
15. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник [За ред. А.В. Кудрицького]. – К.: УРЕ ім. М.П. Вагана, 1990. – 1006 с.
16. Щербаков В.К. Черниговщина накануне революции и в дооктябрьский период 1917 г. / В.К. Щербаков // Літопис революції. Журнал історії КП(б)У та Жовтневої революції на Україні, 1927. – № 2(23). – С. 31–68.

Прудько В.А. Социально-экономическое положение и общественная жизнь Нежинского уезда в начале XX в.

В статье отражено состояние экономической и общественной жизни Нежинского уезда в начале XX в. Особенное внимание автор уделяет деятельности Нежинского уездного земства.

Ключевые слова: уезд, кредитное общество, сельскохозяйственное общество, земство.

Prudko V.O. Socio-economic status and social life of Nizhyn district in the early twentieth century

This article is reproduced state of economic and social life of Nizhyn district in the early twentieth century. The author pays particular attention to the activities of Nizhyn district zemstvo.

Key words: district, Credit Union, agricultural Society, zemstvo.

15.02.2017 p.

j

УДК 94(477.51):35.078 Кушакевич П.

**О.В. Крупенко
К.Ю. Солодка**

ДІЯЛЬНІСТЬ ПАВЛА КУШАКЕВИЧА НА ПОСАДІ ОЧІЛЬНИКА НІЖИНСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДУМИ

У статті зроблена спроба реконструювати портрет очільника Ніжинської міської думи Павла Кушакевича. На основі архівних матеріалів автори піднімають проблемні питання щодо його приватного життя та суспільної діяльності.

Ключові слова: міська дума, Чернігівщина, пореформені зміни, модернізація.

Сучасна Україна переживає період складних, але вкрай важливих суспільно-політичних перетворень. Прагнучи створити європейську країну, велика відповідальність покладається на держслужбовців, особливо вищого рангу. На жаль, більшість сучасних чиновників переймається власними інтересами. Відтак набуває актуальності дослідження діяльності очільників міських дум, які значною мірою впливали на розвиток міста, його культуру і побут міщанської верстви у пореформену добу.

Будь-які ініційовані державою реформи здійснюються людьми, на котрих покладається завдання їх реалізації, а відтак і успіх. Ліберальні перетворення 1860–1870-х рр. модернізували Російську імперію. Ліквідація кріпацтва, запровадження місцевого самоврядування, формування суду на основі рівності всіх підданих перед законом, загальна військова повинність, поглиблення змісту освіти й розширення освітньої мережі – усе це вимагало наявності відповідних фахівців. Відтепер кадрове забезпечення набувало значення внутрішньої складової перетворень. Серед держслужбовців, які дійсно піклувалися про благоустрій міста та добробут громадян, виділяємо очільника думи міста Ніжина у 1881–1899 рр. Павла Кушакевича.

Метою розвідки є спроба дослідити основні напрямки діяльності Павла Кушакевича на посаді міського голови, визначаючи при цьому проблеми ефективного управління містом та його здобутки, і на основі неопублікованих джерел та наукової літератури дослідити життєвий шлях чиновника, охарактеризувати сімейний стан, прослідкувати кар'єрне зростання, з'ясувати матеріальне становище.

Сучасна історіографія теми дозволяє констатувати про наявність достатньої кількості наукових праць, присвячених запровадженню та діяльності міських дум на Чернігівщині у пореформену добу. Серед вітчизняних дослідників виділяємо М. Бармака, Р. Воробей, В. Шандру, Л. Шару [1]. У своїх розвідках науковці звертаються до проблематики запровадження та діяльності нових органів управління, аналізують кадровий склад державних службовців.

Важливу роль у вивченні окресленої проблематики мають неопубліковані джерела, які суттєво розширили інформацію про сімейне становище Кушакевича, його матеріальні статки. Окремі аспекти приватного життя міського чиновника і далі залишаються малодослідженими.

Мабуть, одним із кращих очільників Ніжинської міської думи був купець I гільдії Павло Федорович Кушакевич, котрий беззмінно керував містом двадцять років поспіль, хоча вказані роки на сьогодні викликають запитання. П.Ф. Кушакевич народився у 1875 р. в родині священика, яка за спадкову приналежність до духовенства отримала пожалуваний стан дворянства. Кілька поколінь родини Кушакевичів служили у Пантелеймоно-Василівській церкві, що у місті Ніжині. Батько, Федір Федорович Кушакевич, декілька років був її настоятелем. На долю Павла Федоровича як державного службовця, ймовірно, великий вплив мав дядько Андрій Федорович Кушакевич, який, відмовившись від кар'єри священика, поїхав до Санкт-Петербурга та влаштувався до судової установи. Сам Павло Кушакевич теж відрікся від духовної кар'єри на користь цивільної державної служби, хоча і закінчив Чернігівську духовну семінарію [2, с. 238–240].

Наприкінці 50-х років XIX ст. Павло Федорович переїжджає до столиці Російської імперії, де вступає на навчання до Юридичного інституту, а після його закінчення в 1861 р. влаштовується на службу до Санкт-Петербурзької судової палати. З цього часу він досить стрімко робить чиновницьку кар'єру – за два роки отримав титулярного радника та посаду заступника столоначальника. На думку дослідників, Павло Федорович у столиці займався не лише цивільною службою, але і був помічником або й компаньйоном свого дядька Андрія Кушакевича в бізнесових справах. За сімейною легендою основний капітал А.Ф. Кушакевича походив із сибірських золотих копалень [2, с. 240–241].

Як бачимо, народження в родині священика надало П. Кушакевичу можливість отримати освіту у духовній семінарії, а власні амбіції дозволили покинути батьківський дім, не дивлячись на перспективу стати священиком і шанованою у суспільстві людиною. Отримання другої юридичної освіти відкрило перед обдарованою особистістю перспективу державної служби.

У 70-х роках П. Кушакевич повертається до Ніжина, де з 1878 р. обіймає посаду мирового судді земського суду. Виникають питання стосовно часу обрання Павла Кушакевича міським головою. Відомо, що з 1896 р. щороку він обирався заступником повітового предводителя дворянства [3, арк. 2]. На нашу думку, Павло Кушакевич став очільником міста у 1881 р. Відповідно до формулярних списків першим міським головою у 1872 р. було обрано М. Фальковського. Якщо ж Кушакевич зайняв цю посаду у 1888 р., то його попередник очолював ніжинське місцеве самоврядування 16 років, що видається малоймовірним. З іншого боку, виникають питання стосовно часу відставки. Автори вважають, що це був 1899 р., адже з цього року, відповідно до формулярного списку, посаду займав Іван Рейкун [3, арк. 4].

Важливого значення у діяльності міської думи за часів М. Кушакевича набували проблеми культурно-освітнього життя Ніжина. Зокрема, у травні 1894 р. членами міської

Рис. 1. Павло Кушакевич

управи було розглянуто питання про відкриття в місті купчихою Сарою Радилівською «елементарної» школи для дівчаток бідних євреїв під назвою «Толмуд-Торе». Управа задовольнила дане прохання [4, с. 63].

1 липня на пожертви А. Кушакевича гласні думи та члени управи заснували ремісниче училище. У 1892 р. в Ніжині з'явилися перші телефони, встановлені управою для службового зв'язку між вокзалом Курсько-Київської залізниці та його конторою, що знаходилася на Мільйонній вулиці (сучасна Овдівська). Була закладена кам'яна мостова – під'їзний шлях до ніжинської станції на Курсько-Київській залізниці, побудований новий сквер на Богданохмельницькій площі (тоді Миколаївській, а нині Шевченківський парк), облаштовані дві будівлі міських приходських училищ, відкрита школа садівництва [5, с. 50], проведена розбудова та покращені площадки для проведення ярмарків [6, арк. 9].

Як бачимо, дії міського голови спрямовувалися на покращення стану міста, його вигляду та умов життя людей. Будучи високоосвіченою людиною, П. Кушакевич чудово розумів значення відкриття у місті закладів освіти, як і розвитку медичного обслуговування ніжинців. Так, гласними міської думи було підняте питання організації міської лікарні для боротьби з епідемічними хворобами, особливо з холерою. У 1890 р. управа прийняла резолюцію щодо придбання хімічних речовин для дезінфекції хвороб дифтерії та віспи. Цього ж року до управи надійшло прохання від лікаря Розенгарта, у якому він просив отримати довіреність на закупівлю у Берліні рідини Коха, що і було зроблено [7, арк. 1–13].

Міська дума значно посилила контроль за санітарно-

гігієнічним станом міста, про що свідчило кілька нормативно-правових актів, прийнятих у 90-х роках. Були затверджені правила санітарії на скотобійнях. Щоб підтримувати вулиці в гарному стані, були встановлені чіткі норми та терміни чистки вулиць від снігу, мощення її камінням. Дума визначила конкретні місця для звалу нечистот, установила, якою повинна бути якість водостічних труб. Що саме цікаве – були видані обов'язкові правила для перукарень Ніжина [8, арк. 1–16]. Таким чином, у 1880–1890-х роках пріоритетним напрямком діяльності міської думи стають культурно-освітні проблеми, а також контроль за санітарно-гігієнічним станом міста.

Цікавим є питання, наскільки матеріально забезпеченим був Павло Кушакевич. Із нерухомого майна йому належав двоповерховий будинок у місті, 28 десятин орної землі у Ніжинському повіті, половина будинку у Санкт-Петербурзі [3, арк. 1]. До родинного майна слід віднести одноповерховий будинок на Гоголівській вулиці, що належав дядьку Андрію Кушакевичу, та одноповерховий будинок біля Пантелеймоно-Васильківської церкви, що був власністю Юхима Федоровича Кушакевича [5, с. 241]. Оцінювалося все майно у 15 тис. 240 руб. [3, арк. 1]. Річний оклад міського голови складав 2 тис. руб. на рік.

Важливо те, що Павло Федорович, як і більшість службовців того часу, активно займався меценатською діяльністю. Так, у 1878 р. було відкрито першу в Ніжині загальну жіночу гімназію (до 1884 р. – прогімназія), для якої його дядько пожертвував власний будинок на Гоголівській вулиці. За кошти Павла Кушакевича було збудовано другий поверх (у тому вигляді, в якому ці будинки можна побачити зараз). Задля поширення в Ніжині професійної та комерційної освіти він ініціював відкриття ремісничого училища, заповівши більше 200 тис. руб. на будівництво та устаткування майбутнього навчального закладу. Після смерті дядька справою опікувався Павло Федорович, котрий неодноразово вкладав у будівництво власні кошти й домогся відкриття училища в 1895 р. [2, с. 241]. Враховуючи щедрі меценатську діяльність П.Ф. Кушакевича, можна констатувати, що розміри пожалування на благодійні справи значно перевищували доходи голови міської думи за рік, отже, це було не єдине джерело заробітку. Міський голова належав до верхівки бюрократичного апарату, тому мав гарне матеріальне становище не тільки завдяки високооплачуваній посаді, але і соціальному походженню, багатій та самодостатній родині.

За віддану державну службу Павло Федорович був удостоєний наступними державними нагородами: орденами Св. Анни II ступеня, Св. Володимира IV ступеня, Св. Станіслава II ступеня, срібним орденом від Олександра III [3, арк. 1]. Активна діяльність Кушакевича була високо оцінена урядом, що підвищувало його соціальний статус.

Аналіз формулярних списків дає можливість дізнатися про сімейний стан П.Ф. Кушакевича. Він був одружений

на дочці титулярного радника Єлизаветі Луговиковій, дітей не мав. Дружина знаходилася на повному утриманні чоловіка [3, арк. 2]. На жаль, інших подробиць про особисте життя родини не виявлено.

Як бачимо, Павло Федорович Кушакевич відіграв значну роль у політичному та громадському житті Ніжина. Походження з родини священика надало можливість отримати освіту у духовній семінарії, а згодом і в Юридичному інституті. Починаючи з рангу губернського секретаря, він зробив блискучу кар'єру, досягнувши рангу дійсного статського радника. Пріоритетними напрямками його діяльності були культурно-освітні та медичні питання, вирішення яких значно покращило та підвищило рівень життя ніжинців. Ніжинський міський голова великого значення надавав благодійності, чому варто повчитися сьогоденнішим чиновникам усіх рівнів.

ПОСИЛАННЯ

1. Бармак М.В. Державна служба в Російській імперії: правові основи формування та функціонування корпусу цивільних службовців (XVIII – перша половина XIX ст.) – Монографія. – Тернопіль: Видавництво Астон, 2006. – 288 с.; Воробей Р.В. Система місцевих органів влади та управління в другій половині XIX ст. (на прикладі Чернігівської губернії) – Чернігів: КП видав. «Чернігівські обереги» – 2004. – 104 с.; Шандра В.С. Долання кадрового дефіциту під час ліберальних реформ 1860–1870-х рр.: особливості українських губерній Російської імперії // УІЖ. – 2013. – № 6. – С. 92–111.; Шара Л. Формування міських дум Чернігівщини за положенням 1870 р. // Проблеми історичного і географічного краєзнавства Чернігівщини. – Чернігів, 2002. – Вип. V. – С. 38–44.
2. Зозуля С.Ю. Ніжин модерної доби: студії з історіографії, пам'яткознавства, персоналістики / Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, Північно-Східне регіональне відділення. – К.: Видавець Олег Філюк, 2014. – 344 с.
3. Відділ державного архіву Чернігівської області в місті Ніжин (далі – ВДАЧОН), ф. 340, оп. 1, спр. 1478, 230 арк.
4. Страшко Є.М. Міське самоврядування в Ніжині у 2-й половині XIX ст. // Історія та культура Лівобережжя України. – К.; Ніжин, 1997. – С. 70–75.
5. Кулик В. Ніжинська міська управа // Ніжинська старовина. – 2007. – Вип. 3(6). – С. 47–51.
6. ВДАЧОН, ф. 340, оп. 1, спр. 131, 11 арк.
7. ВДАЧОН, ф. 340, оп. 1, спр. 1265, 13 арк.
8. ВДАЧОН, ф. 340, оп. 1, спр. 444, 16 арк.

Крупенко О.В., Солодка К.Ю. Деятельность Павла Кушакевича в должности главы Нежинской городской думы

В статье предпринята попытка реконструировать портрет главы Нежинской думы Павла Кушакевича. На основе архивных материалов авторы поднимают проблемные вопросы его частной жизни и деятельности.

Ключевые слова: городская дума, Черниговщина, пореформенные изменения, модернизация.

Krupenko O.V., Solodka K.Yu. Pavlo Kushakevych activity as the Chairman of Nizhyn city Council.

The attempt to reconstruct the portrait of the leader of Nizhyn Duma P. Kushakevych is made in the article. On the base of archive materials the author raises issues about his private life and work.

Key words: city Council, post-reform changes, modernization.

10.03.2017 p.

J